

VERWANTSCHAP EN TWEEDRACHT

De Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde en de universiteitsbibliotheek te Gent, 1890-1935

Ruben Mantels

Universiteit Gent

Intro

In de Gentse oudheidkundige beweging kon het er bits aan toe gaan. In 1909-1910 leidde een hoogoplopende ruzie rond een handschrift tot een verwijdering tussen twee pijlers van de beweging, de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (MGOG) en de stads- en universiteitsbibliotheek aan de Otto-gracht. Achter het conflict schuilde een wezenlijkere spanning: tussen ‘wetenschap’ en ‘oudheidkunde’ en bijgevolg ook tussen ‘universiteits-’ en ‘stadsbibliotheek’. Onder druk van de professionalisering van het bibliotheekwezen en de opkomst van de onderzoeksuniversiteit werd de traditionele, negentiende-eeuwse oudheidkundige rol van de bibliotheek in vraag gesteld. Kon zij de wetenschappelijke gemeenschap (geïnteresseerd in internationale tijdschriften en monografieën) en het publiek van de Maatschappij (geïnteresseerd in lokale handschriften en oude drukken en museale collecties) blijven bedienen? Behoorde het eindeloze verzamelen van Gandavensia en Vliegende Bladen wel tot haar opdracht, en had ze als wetenschappelijke instelling nog wel een plaats in het ‘stedelijke erfgoedveld’?

Het incident

De affaire van het ‘Münchense handschrift’ was een wetenschappelijk duel tussen twee geleerden, Ferdinand vander Haeghen en Willem de Vreese.¹ In hun zog be-

¹ De affaire werd een eerste maal geschetst in R. Mantels *Torens van boeken. Universiteitsbibliotheek Gent, 1797-2020*, Gent 2020, pp. 111-112. Zowel Vander Haeghen (hoofdbibliothecaris tussen 1869 en 1911) als De Vreese (hoofdbibliothecaris 1911-1918) worden uitvoerig belicht pp. 84-164. De oorspronkelijke stukken bestaan uit een set brieven tussen De Vreese, Vander Haeghen en beheerder-inspecteur Jean Vanderlinden berustend in Universiteitsarchief Gent, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Incident Vander Haeghen – De Vreese, 1909-1910.

trokken ze de MGOG en de universiteitsbibliotheek. Dat na de affaire, in 1911, De Vreese Vander Haeghen zou opvolgen aan het hoofd van de bibliotheek, was een pijnlijk slotstuk dat de intussen tachtigjarige Vander Haeghen bijzonder zwaar viel. Deze personele wissel was op institutioneel vlak de bezegeling van de universitaire identiteit van de bibliotheek, die enkel nog *de jure* de haar in 1817 toebedeelde rol van stads- en universiteitsbibliotheek speelde. De affaire versnelde dit proces en had er ook een zaak van menselijke tweedracht van gemaakt.

De Vreese werd in 1896 benoemd aan de faculteit Letteren en Wijsbegeerte. De rol die hij tijdens de Eerste Wereldoorlog in het activisme gespeeld heeft, en die zou leiden tot een terdoodveroordeling en vlucht naar Nederland, heeft een schaduw geworpen op de wetenschapper en bibliothecaris die hij was.² Sinds 30 mei 1911 was hij ordinarius. Hij was een expert in de Middelnederlandse filologie en in de handschriftkunde. Hij was de eerste filoloog uit het Zuiden die aangesteld werd als redacteur van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, het Leidse taalkundige monument van Matthijs de Vries, en begon in de jaren 1890 een onderneming die op zijn beurt een instituut zou worden: de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*.³ Deze bibliografische krachttoer werd voortgedreven door een eenvoudige vraag: waar bevonden zich de handschriftelijke bronnen van het Middelnederlands? De Vreese ondernam zijn leven lang een zoektocht in private en publieke archief- en bibliotheekcollecties uit heel Europa om een fichedatabank van ongeveer elfduizend beschrijvingen van Middelnederlandse handschriften samen te stellen. Dat corpus werd in 1939 aangekocht door de bibliotheek van Leiden en is sindsdien verder uitgebouwd als studie-instrument voor het Middelnederlands. Vandaag bestaat Willem de Vreeses levenswerk in de vorm van een website: <https://bnm-i.huygens.knaw.nl>.

De Vreese ging zelf op pad en bereisde heel Europa. Maar hij maakte ook gebruik van de service van de universiteitsbibliotheek om nieuwe handschriften te prospecteren. De Gentse IBL-service was een uithangbord van de bibliotheek, de trots van hoofdbibliothecaris Vander Haeghen, die een netwerk uitgebouwd had

² Mantels, *Torens van boeken*, 138-155; A. van Elslander, 'Willem de Vreese (1869-1938). Een bio-bibliografische schets', *Wetenschappelijke tijdingen*, XLVII (1988, 3) pp. 169-183 en pp. 219-227; A. van Elslander, 'Willem de Vreese, hoogleraar te Gent (1895-1918). Enkele getuigenissen', in: *Huldnummer Prof. Dr. Ada Deprez aangeboden bij haar zestigste verjaardag*, Gent, 1988; A. van Elslander, 'De Vreese, Willem', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel, 1990, kol. 850-860 en <http://www.ugentmemorialis.be/catalog/000000095> [16 februari 2021].

³ J. Rock, 'A database, nationalist scholarship, and materialist epistemology in Netherlandish philology: The Bibliotheca Neerlandica Manuscripta from paper to OPAC, 1895-1995'. *The making of the humanities. – Vol. 3: The modern humanities by R. Bod & J. Maat & T. Weststeijn*, Amsterdam 2014, pp. 495-509 en J. Biemans, 'Willem de Vreese en de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta. Over een Vlaamse geleerde en zijn levenswerk', *Literatuur*, 6 (1989) pp. 93-101.

waarmee hij drukken en handschriften uit heel Europa in de leeszaal van de ‘Otto-gracht’ kon aanbieden.⁴ In het voorjaar van 1909 had de Vreese een nog onbekend handschrift in de Koninklijke Hofbibliotheek van München aangetroffen: ‘ten behoeve mijner Bibliotheca Neerlandica Manuscripta’ had hij het voor verdere studie laten overkomen naar Gent.⁵ Op 11 juni 1909 arriveerde het op de universiteitsbibliotheek. Codex iconographicus nr. 265, berustend in de huidige Bayerische Staatsbibliotheek, is intussen bekend uit de beschrijving die Johan Decavele eraan wijdde in zijn *Panoramisch gezicht op Gent in 1534* en uit oudere studies en reproducties van Armand Heins, Paul Bergmans en De Vreese zelf.⁶ Maar op de toenmalige Gentse bibliotheekgemeenschap, die in grote mate samenviel met de leden van de MGOG, maakte het een verpletterende indruk: de ‘portretten van de graven van Vlaanderen uit de middeleeuwen’ en de ‘wapens van de Gentsche adellijke geslachten en Gentsche neringen’ die het bevatte, trokken net als het ‘gezicht van de stad Gent in vogelvlucht omstreeks het midden van de 16de eeuw’ grote aandacht.⁷ De kunstenaar Armand Heins, lid van de MGOG en een van de sleutelfiguren van de oudheidkundige beweging, raakte als eerste in de ban van het nieuwe handschrift.⁸ In 1915 zou hij de panoramische tekening reproduceren in een uitgave van de Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten. Vander Haeghen zelf liet het handschrift onmiddellijk kopiëren en bewaarde het gemaakte afschrift in de Section Gantoise. Met zijn zoon Victor, stadsarchivaris, secretaris van de Stedelijke Commissie van Monumenten en Stadsgezicht, stichtend lid en vanaf 1901 ondervoorzitter van de MGOG, smeedde de hoofdbibliothecaris intussen plannen om het uit te geven.⁹

Meteen is de inzet van het conflict geschetst: dat wat De Vreese als zijn ‘geestelijk eigendom’ beschouwde, de vrucht van zijn studiewerk, een door hem gedane wetenschappelijke vondst, werd hem door anderen afhandig gemaakt. Hij vond het onfatsoenlijk en indruisend tegen elke wetenschappelijke etiquette hoe de heren van de MGOG het handschrift dat hij ontdekt had naar zich toe trokken. Wat misschien nog door hoffelijkheid of samenwerking opgelost had kunnen worden,

⁴ Mantels, *Torens van boeken*, 108-110.

⁵ UA, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van De Vreese aan Vanderlinden, 4 februari 1910.

⁶ J. Decavele, *Panoramisch gezicht op Gent in 1534*, Brussel, 1975, pp. 17-21; *Vue panoramique de Gand en 1540 extraite du ‘Codex iconographicus 265’ de la Bibliothèque Royale de Munich. Reproduction lithographique par Armand Heins avec notice par Paul Bergmans*, Gent, 1915; P. Bergmans, *Armorial de Flandre du XVIe siècle: familles et communes flamandes, métiers gantois*, Brussel, 1919; en W. De Vreese, *Leekebijdragen tot de geschiedenis van Vlaanderen, inzonderheid van Gent*, Gent, 1912.

⁷ UA, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van De Vreese aan Vanderlinden, 4 februari 1910.

⁸ M.C. Laleman, ‘Armand Heins: een ‘Artiste Peintre’ met archeologische blik’, in: *Armand Heins. Etsen, lithograaf en drukker. De technische wereld van een kunstenaar*, Gent, 2009, pp. 196-215.

⁹ R. de Herdt en J. Vannieuwenhuysse, *Historie op perkament. Op zoek naar het verleden van het Gentse stadsarchief*, Gent, 1988, pp. 29-32.

ontaardde in een bitse en pijnlijke affaire. De persoonlijkheid van De Vreese was hier niet vreemd aan. Hij was buitengewoon principieel en onbuigzaam, en had aanvankelijk uit verbolgenheid een afwachtende houding aangenomen: ‘Ik wilde zien, hoever men de zaak drijven zou’.¹⁰ De Vreese was (hevig) Vlaamsvoelend en van eenvoudige komaf; hij stond tegenover de Franstalige aristocraat die Vander Haeghen was en de overwegend welstellende franskiljonse achterban van de *Bibliothèque de l’université et de la ville* en de *Société d’histoire et d’archéologie*. Dat kan ook een rol gespeeld hebben.

De bezwaren van De Vreese waren zowel praktisch als principieel. Hij had het door hem aangevraagde handschrift naar eigen zeggen meermaals niet kunnen raadplegen omdat ‘het zoontje van den tweeden onderbibliothecaris en de heer A. Heins bezig waren – altijd zonder mijn goedvinden – de wapens uit “mijn” handschrift te kopiëren’.¹¹ Het bleek waar. De tekeningen die de jonge Jacques Bergmans in 1909 van de ‘Münchense’ wapenschilden maakte, zouden tentoongesteld worden op de Wereldtentoonstelling van 1913, als nummer 817 van de afdeling *l’Art Ancien dans les Flandres*, samen met de lithografieën die Heins erbij vervaardigd had.¹² Vander Haeghen vond echter dat De Vreese ‘zijn’ handschrift op eenvoudig verzoek aan Bergmans en Heins had kunnen terugvragen en dat hij als hoofdbibliothecaris het recht had het door De Vreese aangevraagde handschrift aan iedereen ter beschikking te stellen; De Vreese betwistte dit.¹³ Andere keren had de Vreese onverrichterzake moeten terugkeren omdat het handschrift zich bevond in het kantoor van een uithuizige Vander Haeghen.¹⁴ In maart 1910, nadat Vander Haeghen had laten weten dat het handschrift stilaan terug naar München moest, haastte De Vreese zich aan het werk. Net als Bergmans (met zijn zoontje Jacques) maakte ook De Vreese van zijn historisch-filologisch onderzoek een familie-onderneming. ‘Sedert den 4e Maart heb ik zelf, of mijn dochtertje in mijn plaats, met en voor het Münchener hs. op de bibliotheek bijna dagelijks gewerkt,’ noteerde hij.¹⁵ Op zondag 13 maart had hij een afspraak gemaakt om in de namiddag het handschrift te kunnen gaan fotograferen: ‘Den zondag, 13 Maart, ontmoetten de heer V.d. Berghe en ik elkander op het afgesproken uur; ik was vergezeld van mijn dochter en van mijn oudsten zoon, die mijn toestellen droegen en

¹⁰ UA, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van De Vreese aan Vanderlinden, 4 februari 1910.

¹¹ UA, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van De Vreese aan Vanderlinden, 4 februari 1910.

¹² UA, 4A2/4, doos 171, nr. 220: Brief van de Vreese aan de beheerder-inspecteur, 16 november 1913.

¹³ UA, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van Vander Haeghen aan Vanderlinden, 14 maart 1910.

¹⁴ Universiteitsarchief Gent, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van De Vreese, 4 februari 1910 en Brief van Vander Haeghen, 11 februari 1910.

¹⁵ UA Gent, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van De Vreese aan Vanderlinden, 20 maart 1910.

mij verder behulpzaam zouden zijn.¹⁶ Bij aankomst bleek dat de deur van de kamer waar het handschrift samen met het werkmateriaal van De Vreese lag, op slot was gedaan. ‘Ik beschuldig niemand; ik constateer alleen de feiten die mij bekend zijn,’ schreef De Vreese aan beheerder-inspecteur Vanderlinden.¹⁷ Alleen Victor vander Haeghen was volgens hem op de hoogte dat hij die zondagnamiddag zou komen fotograferen. Hij moest het dus geweest zijn.

Dat soort kleine en misschien wel kinderachtige pesterijen en beschuldigen gingen over en weer tussen hoofdbibliothecaris en filoloog. Wezenlijker was de vraag of de wetenschappelijke integriteit van De Vreese geschonden was. Dat leek zowel voor De Vreese zelf als de beheerder-inspecteur van de universiteit zonneklaar. Het werd pijnlijk voor Vander Haeghen, die op 18 maart 1910 een verzoenende brief diende op te stellen waarin hij de ‘droits scientifiques’ van De Vreese erkende en moest toegeven dat hij het handschrift ‘à un petit nombre de personnes s’intéressant particulièrement à l’histoire de Gand’ had laten zien. Wat Vander Haeghen niet wist, maar wat uit de stukken van het universiteitsarchief blijkt, is dat het ontwerp van zijn verzoenende brief door de beheerder-inspecteur op voorhand was bezorgd aan De Vreese. Die mocht zijn commentaar geven op ‘het ontwerp van een aan mij te richten brief, dat de heer Hoofdbibliothecaris aan Uw goedkeuring onderwerpt’.¹⁸ Vander Haeghen was dus bij voorbaat kansloos en verloren; het duo De Vreese-Vanderlinden rolde hem waar hij bijstond. Als beheerder-inspecteur vertegenwoordigde Vanderlinden de minister aan de universiteit en oefende hij in het bijzonder toezicht uit op het universitaire patrimonium, de gebouwen en het personeel. Tot aan de Eerste Wereldoorlog was de beheerder-inspecteur een belangrijker figuur dan de rectoren die kwamen en gingen.¹⁹

Nog pijnlijker werd het voor Vander Haeghen toen De Vreese hem kon betrapten op iets wat als oncollegialiteit of zelfs wetenschapsfraude bestempeld zou kunnen worden. Zijn zoon, Victor vander Haeghen, had in een lemma over de drukker Pieter de Keyser een verwijzing naar het Münchense handschrift opgenomen, zonder melding te maken van De Vreese en vooraleer die er zelf over had kunnen publiceren. Dat werd als laakbaar bevonden en op verzoek van de beheerder-inspecteur moest Vander Haeghen een versie insturen: daarin was echter de verwijzing

¹⁶ UA Gent, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van De Vreese aan Vanderlinden, 20 maart 1910. De dochter van de Vreese was Nora (° 1892), zijn oudste zoon Willem Johan (° 1894).

¹⁷ UA Gent, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van De Vreese aan Vanderlinden, 20 maart 1910.

¹⁸ UA Gent, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van De Vreese aan Vanderlinden, 20 maart 1910.

¹⁹ <https://www.ugentmemorie.be/artikel/het-hoofd-van-de-universiteit>. Vanderlinden zelf was een omstrede figuur, die na de Eerste Wereldoorlog ook naar Nederland vluchtte (zie D. Vanacker, *Het activistische avontuur*, Gent, 2004, p. 468). Zie ook G. Deneckere, *Uit de ivoren toren. 200 jaar Universiteit Gent*, Gent, 2017, p. 240, over Vanderlinden en Bertha de Vriese.

weggehaald. De Vreese had echter al de hand kunnen leggen op een exemplaar met de referentie, waardoor een in de hoek gedrumde Vander Haeghen schutterend een verhaal over een foutieve proefdruk moest opdissen.²⁰ Onder andere met betrekking tot de *Bibliotheca Belgica* zoude Van der Haeghen al een reputatie mee.²¹ Zelfs een goede vriend als Paul Fredericq, die Vander Haeghen hoog schatte, moest erkennen dat zijn auteurschap bedenkelijk was: ‘Alles wat hij schreef, liet hij door andere schrijven.’²² Oud-medewerker Raphaël van den Berghe, de vader van de kunstschilder Frits, zou in dat verband gezegd hebben: ‘Het spijt mij het te moeten zeggen, maar VDH heeft met mij gehandeld als een schurk. Hij heeft mij geëxploiteerd, zoals hij iedereen exploiteerde.’²³

Onmiskenbaar had De Vreese gelijk, maar zonder twijfel buitte hij de situatie ook uit. Hij eiste ondubbelzinnige excuses, die de hoofdbibliothecaris niet kon geven zonder ernstig gezichtsverlies te lijden. Het was een moeilijke periode voor de in 1830 geboren Vander Haeghen, die ook medische klachten had en die zijn greep aan het hoofd van de bibliotheek aan het verliezen was.²⁴

Heel de zaak straalde intussen negatief af op de bibliotheek en op de laatste maanden van het mandaat van Vander Haeghen. Op 6 april 1910 vroeg de hoofdbibliothecaris om twee ‘arbiters’ aan te stellen die zich zouden uitspreken over de zaak van het handschrift en over de vraag of wetenschappelijke eer van De Vreese geschonden was. Dat werd geweigerd. Op 15 juli 1910 meldde de hoofdbibliothecaris aan de beheerder-inspecteur dat hij daarop een advocaat onder de arm had genomen. De Vreese, op zijn beurt, wilde de zaak publiekelijk bekend maken: ‘Hier staat nog iets meer op het spel dan mijn persoonlijk belang, en ik heb geen enkel reden om het volle daglicht te schuwen. Naar mijn oordeel is de eenige mogelijke scheidsrechter: het geheele ontwikkelde en wetenschappelijke publiek. Tot dat publiek zal ik me thans wenden.’²⁵

Het was genoeg geweest voor Vander Haeghen. In de loop van 1911 trok de tachtigjarige zich terug als hoofdbibliothecaris en op 29 september werd hij op emeritaat gesteld.

²⁰ UA Gent, 4A2/4, doos 141, nr. 220: Brief van De Vreese aan Vanderlinden, 20 maart 1910.

²¹ A. Derolez, ‘Twee Gentse hoofdbibliothecarissen: Ferdinand Vander Haeghen en Willem de Vreese’, A. Verhulst en L. Pareyn (eds.), *Huldeboek Prof. dr. Marcel Bots. Een bundel historische en wijsgerige opstellen*, Gent, 1995, pp. 100-102.

²² UB Gent, hs. 3704, Dagboeken Fredericq, 1 maart 1916. Over Fredericqs dagboeken: J. Tollebeek, *Fredericq & Zonen. Een antropologie van de moderne geschiedwetenschap*, Amsterdam, 2008.

²³ De uitspraak van Van den Berghe is door Willem de Vreese opgetekend in UB Gent, Hs. 4000: Dagboeken De Vreese, deel 8, 9 januari 1917.

²⁴ Mantels, *Torens van boeken*, p. 111.

²⁵ UA Gent, doos 141, nr 220: Brief van De Vreese aan Vanderlinden, 20 mei 1910.

Verwantschap

Het conflict tussen Vander Haeghen en De Vreese kan ook gelezen worden als een botsing tussen verschillende culturen, tussen een oudheidkundige omgang met collecties en een wetenschappelijk-filologische. Vander Haeghen behandelde het Münchense handschrift zoals hij al decennialang collecties behandelde, daarom was hij zich ook van geen kwaad bewust – onderbrengen in de Gandavensia of Section Gantoise, verwerken in zijn *Bibliotheca Belgica*, delen met de vrienden van de Ottogracht, laten reproduceren door kunstenaars of uitgeven door MGOG; waar mogelijk verwerven voor de bibliotheek zelf. De Vreese, daarentegen, wilde het handschrift wetenschappelijk bestuderen en vervaardigde in 1912 een historisch-filologische studie die hij publiceerde in de reeks van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde.²⁶ Het was de aanpak van de verzamelaar, de bibliograaf en de editeur tegenover die van de wetenschapper. De jongere De Vreese vertegenwoordigde in feite de professionalisering van een antiquarische traditie, die al vaker geschetst is: universiteitsprofessoren die vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw de fakkel overnemen van hun vaak autodidacte voorgangers; vakhistorici die het tijdperk van de historici-verzamelaars afsluiten; een gespecialiseerde, narratieve geschiedschrijving die de eerder materiële of beschrijvende omgang met de bronnen vervangt.²⁷

Door de benoeming van de Vreese als hoofdbibliothecaris voltrok die verandering zich nu ook aan de universiteitsbibliotheek. De traditionele verwantschap tussen de bibliotheek en de oudheidkundige beweging maakte plaats voor tweedracht. Die verwantschap was nochtans diep verankerd. Sinds de aantrede van Auguste Voisin als hoofdbibliothecaris in 1836 was de bibliotheek innig verstrengeld met wat Timo Van Havere het ‘stedelijke erfgoedveld’ genoemd heeft.²⁸ Via de persoon van de hoofdbibliothecaris waren er banden met de Stedelijke Commissie voor

²⁶ De *Leekebijdragen* (1912) van De Vreese werden gepubliceerd als negende nummer in de vierde reeks van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, waarvan De Vreese in 1902 gewoon lid geworden was. Zie ook: W. De Vreese, ‘De roeping der Academie’, in: *Koninklijke Vlaamse Academie. Gedenkboek van de feestviering van haar 25-jarig bestaan 1886-1911*, Gent, 1911, pp. 54-71.

²⁷ J. Tollebeek, ‘Geschiedenis en oudheidkunde in de negentiende eeuw: de *Messenger des sciences historiques 1823-1894*’, *Bijdragen en Mededelingen Betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1998 (113) 23-24.

²⁸ Timo van Havere, *De droom van een archivaris. De uitbouw van het Gentse stadsarchief en zijn collectie (1800-1930)*, Gent, 2016, pp. 109-144. Specifiek over bibliotheek en *Messenger*: Tollebeek, ‘Geschiedenis en oudheidkunde’, 23-55 en J. Tollebeek, ‘De “Messenger” en de Maatschappij: over geschiedbeschouwing te Gent, 1870-1914’, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1998 (52), pp. 107-132; en MGOG: M. Berckmoes, M., *Honderd jaar geschiedenis van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (1893-1993)*, Gent, 1993; en Maatschappij der Vlaemse Bibliophilen: W. Waterschoot, *De Maatschappij der Vlaemse Bibliophilen*, Wildert, 1990; en de Société des Arts: S. Van Peteghem, ‘Grand Seigneurs: hoe de Gentse collecties groeiden vanuit de 19e eeuwse Kunstgenootschappen’, in: *Hommage Robert Hoozee*, Gent, 2014, pp. 22-24.

Monumenten en Stadsgezichten, met het Musée historique belge, met de *Messenger des Sciences Historiques*, het genootschappelijke tijdschrift van de oudheidkundige beweging; met de Archiefcommissie, de Société des Arts en de Maetschappij der Vlaemsche Bibliophilen en met het Oudheidkundig Museum. Van de in 1893 opgerichte MGOG was Vander Haeghen stichtend lid en leunde het bestuur dicht bij hem aan: Victor Vander Haeghen was ondervoorzitter en zijn adjudant Paul Bergmans secretaris-schatbewaarder. Omwille van zijn netwerk en zijn adresboek werd de hoofdbibliothecaris omschreven als ‘de ziel van alles wat te Gent met wetenschap, kunsten en oudheidkunde in verband stond’.²⁹ Dit citaat van Fredericq is als het ware uitgebeeld in een iconische foto uit 1880 of 1881, waarin een hele groep Gentse kunstenaars en oudheidkundigen – onder meer Armand Heins, Louis en Jules van Biesbrouck, Florimond van Loo, Gustaaf den Duyts – zich in het atelier van Charles d’Hoy geschaard weet rond het portret van Vander Haeghen.³⁰

Afbeelding 1. Groepsportret van Gentse kunstenaars en oudheidkundigen rond het portret van Vander Haeghen verzameld, ca. 1880 (foto Charles D’Hoy) (Collectie Boekentoren Gent).

²⁹ Paul Fredericq, 'Dood van Ferdinand vander Haeghen', *Volksbelang*, 25 januari 1913.

³⁰ UB Gent, BIB.FOT.GF.000203/01 (<https://lib.ugent.be/catalog/rug01:001482360>)

Omgekeerd speelde de bibliotheek een belangrijke rol in de werking van de oudheidkundige gemeenschap. Ze fungeerde als trefpunt en ontmoetingsplaats.³¹ Dat gold niet alleen de leeszaal, maar ook de vergaderlokalen van de Ottogracht. Zowel de MGOG, de Société des Arts als de Vlaemse Bibliophilen hielden (gedurende een bepaalde periode) hun zittingen in het bibliotheekgebouw. In 1906 kon Vander Haeghen de bibliotheek verder laten uitbreiden met enkele lokalen van het aangrenzende atheneum, die hij bestemde als tentoonstellingsruimte voor zijn mooiste collectiestukken, als zaal voor de Section Gantoise en als nieuwe plek voor de MGOG en haar genootschapsbibliotheek.³² De eerste tentoonstelling die hij organiseerde was gewijd aan Auguste van Lokeren, de kampioen van een vorige generatie Gentse oudheidkundigen, die betrokken was geweest in het vrijwaren van de ruïnes van de Sint-Baafsabdij en die als editeur onder andere getekend had voor de *Chartes et documents de l'abbaye de Saint Pierre au Mont Blandin à Gand* (1867-1871).³³

Niet het wetenschappelijke, maar wel het oudheidkundige profiel van de bibliotheek werd in 1906 versterkt. Het beeld ervan was eerder al gemaakt in een fotoreportage van Constant D'Hoy: ruimtes gevuld met zware, houten bibliotheekmeubelen, schilderijen en prenten van het huis, opgestapelde foliodelen, historische kaarten en oude drukken, handschriften.³⁴ Als erfgenaam van de in 1797 geconfisqueerde collecties van het oude graafschap en door de systematische opname van het lokale erfgoed in de Section Gantoise was de bibliotheek uitgegroeid tot het imposante 'papieren geheugen' van de stad. Wie oudheidkunde wilde bedrijven en de lokale geschiedenis en stedelijke archeologie wilde bestuderen, moest zich zelfsprekend naar de Ottogracht begeven. Het stadsarchief was in deze periode minder begaan met het Gentse erfgoed en stond zelfs belangrijke collecties af aan de bibliotheek – de Atlas Goetghebuer is hiervan het bekendste voorbeeld.³⁵ Tal van oudheidkundige privécollecties werden geschonken of verworven door de bibliotheek en voegden zich bij het al verzamelde patrimonium. In 1901 kon Vander Haeghen bijvoorbeeld de omvangrijke collectie van Hermann Van Duyse verwerven, gewezen conservator van het Oudheidkundig Museum en een van de pio-

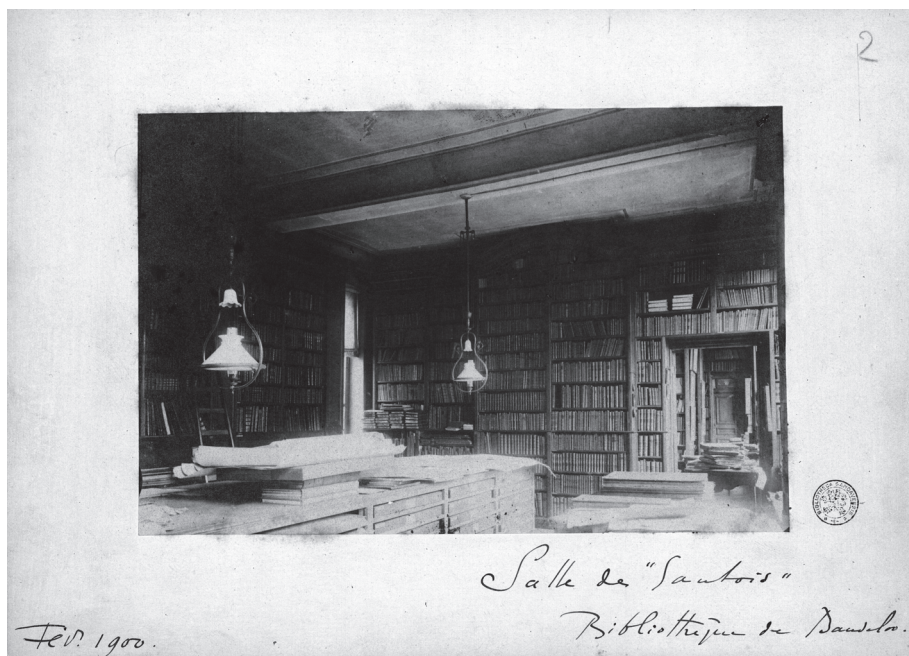
³¹ Vgl. R. Mantels, "Entre le livre et le lecteur, il y a le bibliothécaire." De bibliotheek als ontmoetingsplaats in Gent (1890-1914)', in: B. de Pater, T. Sintobin en H. Vandevoorde (eds.), *'Allen zijn welkom'. Ontmoetingsplaatsen in de Lage Landen rond 1900* Hilversum, 2017, pp. 235-238.

³² De nieuwe lokalen worden beschreven in UA, 4A2/4, doos 116, nr. 700: Brief van Vander Haeghen aan de beheerder-inspecteur, 16 maart 1906. Sinds 1900 was de genootschapsbibliotheek van de MGOG gevestigd in de stads- en universiteitsbibliotheek, zie Berckmoes, *Maatschappij*, p. 40.

³³ M. Ch. Laleman, 'De "archeologische beweging" in de aanloop naar 1913', in: *Impact. Wereldtentoonstelling Gent 1913*, Gent, 2013, p. 57.

³⁴ De fotoreportage van D'Hoy uit 1900 is bewaard in UB Gent, BIB.FOT.000057.

³⁵ Van Havere, *De droom van een archivaris*, pp. 121-127 en 205-217.

Afbeelding 2. De 'Salle des Gantois' in 1900 (foto Constant D'Hoy) (Collectie Boekentoren Gent).

niers van de MGOG.³⁶ Naast handschriften en verzamelingen historisch documentatiemateriaal aangelegd door Van Duyse bevatte de collectie een drieduizendtal prenten van monumenten en landschappen, een kleine atlas als het ware. Een ander, typerend voorbeeld: uit de privébibliotheek van de overleden voorzitter van de Vlaamsche Bibliophilen, Franz Vergauwen, verwierf Vander Haeghen in 1884 twee unieke drukken van Arend de Keyser.³⁷ En vlak voor Vander Haeghens pensionering vond de schenking van oudheidkundige Prosper Claeys plaats, stichtend lid en een tijdlang ondervoorzitter van de MGOG: een bibliotheek van 8500 volumes boeken, aangevuld met medailles, prenten, aquarellen (vooral zichten op Gent), schilderijen, meerdere volumes *correspondance littéraire* en een atlas met elf grote dozen plannen en tekeningen.³⁸

³⁶ UB Gent, bibliotheekarchief, doos 10: Stukken in verband met de aankoop Hermann van Duyse, 1900-1901. Bevat onder andere een inventaris van de stukken.

³⁷ N. Moermans, 'Franz Vergauwen (1801-1881)', *In de ban van boeken. Grote verzamelaars uit de negentiende eeuw in de Koninklijke Bibliotheek van België* (Brussel 2008) pp. 177-185 en UB Gent, bibliotheekarchief, doos 16: Stukken in verband met de 'Vente Vergauwen', 1884 en 1886-1887. De twee verworven De Keyseres zijn het *Psalterium Davidis* (1484) (G.000160) en *De indulgentiis pro animabus in purgatorio* van Johannes de Fabrica (1484) (G.000085). Zie het geannoteerde exemplaar van de veiling in UB Gent, UBC.000172.

³⁸ UB Gent, bibliotheekarchief, doos 10: Stukken in verband met de schenking Prosper Claeys, 1910.

Voor de MGOG was de bibliotheek niet alleen een ontmoetingsplaats, maar ook een arsenaal waaruit ze konden putten, de vindplaats van alles wat de Gentse geschiedenis en oudheidkunde aanbelangde en de laatste rustplaats van 's ledens privéverzamelingen.³⁹ Het was bijna vanzelfsprekend en zonder nadenken dat ook het 'Münchense' handschrift in hun vizier beland was.

Tweedracht

'Verontwaardiging van alle eerlijke lieden, clericalen zowel als liberalen', noteerde Fredericq in zijn dagboek, toen bekend werd dat de 'arrivist' Willem de Vreese de nieuwe hoofdbibliothecaris was geworden.⁴⁰ De benoeming was gebeurd door de minister Prosper Pouillet op voordracht van de beheerder-inspecteur Vanderlinden en was weloverwogen.⁴¹ Uitdrukkelijk wenste Vanderlinden een koerswijziging: een professionalisering van het collectiebeheer en een verwetenschappelijking van de instelling. De kandidaturen van Bergmans en Van den Bergh, doorslagjes van Vander Haeghen, waren daarom aan de kant geschoven. Voor het eerst werd een bibliothecaris benoemd met een academisch profiel, die niet geworteld was in het stadsleven en die de wereld van oudheidkundige genootschappen en de sociétés niet kende zoals Vander Haeghen, De Saint-Genois en Voisin.⁴² Het was daar ook dat de 'verontwaardiging' op sloeg. Om helemaal juist te zijn: De Vreese was formeel wel erelid van de MGOG, maar was er nooit actief in geweest.⁴³

Met de benoeming van De Vreese werd de missie van de bibliotheek verlegd van het verzamelen van oudheidkundige collecties naar kennisontsluiting en het organiseren van de toeleiding van boeken en tijdschriften naar het wetenschappelijke publiek. Onmiddellijk na zijn aanstelling thematiseerde De Vreese deze omslag. Hij had zich bij de aanvaarding van zijn ambt ertoe verbonden de bibliotheek om te vormen 'tot een bruikbaar werkinstrument voor het ontwikkeld en wetenschappelijk publiek, door er de orde en de hulpmiddelen te scheppen die er ontbreken', liet hij op 6 februari 1912 aan zijn voorganger weten.⁴⁴ Het 'wetenschappelijk publiek': het waren niet meer de connaisseurs en de collectioneurs van de MGOG die op de eerste rij stonden. Een 'werkinstrument': dat betekende dat het toegankelijk

³⁹ Vgl. P. Bergmans, *Centenaire de la Bibliothèque de la ville et de l'université de Gand*, Gent, 1897, p. 3.

⁴⁰ UB Gent, hs.3704: Dagboek Paul Fredericq, 10 oktober 1911.

⁴¹ Pouillet was een gematigd Vlaamsgezinde christendemocraat die De Vreese benoemde in de hoedanigheid van minister van Kunsten en Wetenschappen. Zie H. Van Goethem, 'Pouillet, Prosper', *Nationaal biografisch woordenboek*, 13, Brussel, 1990, kol. 663-670.

⁴² Mantels, *Torens van boeken*, pp. 129-133.

⁴³ Berckmoes, *Maatschappij*, p. 134.

⁴⁴ UB, bibliotheekarchief, doos briefwisseling VDH-De Vreesen 1909-1913: Brief van De Vreese, 15 februari 1912.

maken van de collectie door middel van catalografie de kern van de bibliotheekwerkzaamheden ging vormen, en niet het eindeloze verzamelen. Op legendarische wijze drilde De Vreese het bibliotheekpersoneel tot een goed geoliede machine, die in 1917, honderdtwintig jaar na haar stichting, door middel van een alfabetische catalogus op fiches voor de eerste maal de volledige collectie ontsloten wist. Elke gebruiker of bezoeker kon door raadpleging van het catalogusmeubel de collectie van de universiteitsbibliotheek doorzoeken; een evidentie, die er lange tijd op de Ottogracht niet geweest was.

Het nieuwe professionalisme werd gewaardeerd door de faculteiten, die ontdekten dat een goed gerunde bibliotheek het wetenschappelijk onderzoek vooruit hielp.⁴⁵ De Vreese zorgde ervoor dat professoren die dit wensten een vaste werkplek kregen en liet toe dat de nieuwste tijdschriften in de universiteitslaboratoria bestudeerd konden worden.⁴⁶ Maar er was ook een keerzijde. De zorg voor de erfgoedcollecties nam af. Wat betreft de Gentenaren en de Vliegende Bladen, die met zoveel trots en moeite verzameld waren door Vander Haeghen, liet De Vreese weten dat hij zijn medewerkers er pas aan zou laten werken als ze niet meer wisten wat met hun tijd te doen. Symbolisch voor het veranderende paradigma waren de erfgoedcollecties die de omgekeerde richting maakten. Had Vander Haeghen door zijn dominante positie in het erfgoedveld museale stukken verworven en collecties uit het Stadsarchief losgeweekt, dan kwam er nu een retourbeleid op gang. Vander Haeghen was nog maar net afgetreden, of het collega van Burgemeester en Schepenen liet een brief aan De Vreese geworden:

‘Wij hebben de eer U mede te delen, dat wij het oogenblik gekomen achten om de voorwerpen, die de stad behooren en in de Bibliotheek der Hoogeschool berusten, terug te nemen. Het ontslag van den heer F. van der Haeghen, uwen voorganger, verplicht ons daartoe. Hij immers heeft die voorwerpen er in gebracht toen het Gemeentebestuur er zich weinig om bekommerde of toen het onmogelijk was er in een stedelijk gebouw een behoorlijke plaats voor te vinden.’⁴⁷

Bijgevoegd was een lijstje van de geclaimde stukken: vooral beelden, schilderijen, gravures en plannen, vaak kostbare stukken, die de stad graag terugwenste om onder te brengen in het Museum van Oudheden. Tussen De Vreese en Alfons van Werveke, hoofdbibliothecaris en museumconservator, werden onderhandelingen

⁴⁵ Vgl. Derolez, ‘Twee Gentse hoofdbibliothecarissen’, pp. 86-87.

⁴⁶ Mantels, *Torens van boeken*, p. 135.

⁴⁷ UB, bibliotheekarchief, doos 21: Brief van de stad aan ‘Opperbibliothecaris De Vreese’, 15 november 1911.

opgestart en afspraken gemaakt over de restitutie van deze voorwerpen, afspraken en restituties die ook tijdens de oorlog verdergezet werden. In mei 1916 werd bijvoorbeeld het archief van het Werklozenfonds (van Louis Varlez) vanuit de bibliotheek overgedragen aan het stadsarchief. De Vreese begeleidde de overdracht met het huldigen van het principe dat er in een ‘Boekery’ geen archiefbescheiden hoorden te berusten, waarmee hij de hele negentiende-eeuwse verzameltraditie te kijk zette.⁴⁸ Een maand later werd het archief van de Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten, dat Vander Haeghen als voorzitter en bezieler gemaximaliseerde in de bibliotheek bewaard had, teruggegeven aan de stad.⁴⁹ In oktober 1917 werd een zeventiende-eeuwse drukpers die geschonken was aan de stad, maar die Vander Haeghen door een handigheid verworven had, overgebracht naar het Museum van Oudheden. Het was voor Van Werveke een gelegenheid om nog eens uit te halen:

‘Als secretaris en nadien als voorzitter van de Commissie tot instandhouding van de Monumenten en van de Commissie der Museums van Oudheden heeft de heer Ferd. Vander Haeghen, opperbibliothecaris van ’s Rijks Hoogeschool te Gent, verschillende kunstwerken en voorwerpen van oudheidkundige waarde in gezeide Boekery gebracht en ze er eigenmachtig behouden, al behooren ze in het Museum van Oudheden of elders thuis.’⁵⁰

De Vreese had weinig moeite om Van Werveke ter wille te zijn. Voor hem was een bibliotheek een wetenschappelijke instelling, geen oudheidkundig museum.

Scheiding

Onder De Vreese was het oudheidkundige profiel van bibliotheek weggevaagd, maar niet helemaal verdwenen. In de persoon van bibliothecaris Paul Bergmans bleef ze aanwezig. Omdat Bergmans in 1919 de als gevolg van activisme veroordeelde De Vreese als hoofdbibliothecaris opvolgde, kon de stedelijke, oudheidkundige traditie vervolgens nog een verlengstuk krijgen tot aan het begin van de jaren 1930. Daarmee overleefde ze zichzelf: wezenlijk was de bibliotheek al getransfor-

⁴⁸ UB, bibliotheekarchief, doos 40: Brief van De Vreese aan A. Van Werveke, waarn. archivaris der stad Gent, 18 mei 1916.

⁴⁹ UB Gent, bibliotheekarchief, doos 40: Stuk in verband met de teruggave van het archief van de SCMS, juni 1916.

⁵⁰ UB Gent, bibliotheekarchief, doos 40: Brief van A. Van Werveke, conservator van het Museum van Oudheden, 29 juli 1917.

meer tot een dienstverlenende instelling ten behoeve van de universitaire gemeenschap.

Paul Bergmans was een klassieke in Gent geboren Franstalige liberaal.⁵¹ Sinds 1892 was hij in dienst van de bibliotheek en opgeklommen tot eerste bibliothecaris. Hij was een buitengewoon muziekkenner – sommigen gewagen dat hij meer musicoloog dan bibliothecaris was – en had een wekelijkse ‘Chronique musicale et théâtrale’ in *La Flandre Libérale* die jarenlang gelopen heeft. Hij publiceerde over oudheidkundige thema’s in de *Messenger* en in de reeksen van de MGOG. Samen met kanunnik Van den Gheyn was hij de inrichter van de archeologische congressen, die in 1896 en 1907 in Gent gehouden werden, en het is al aangegeven dat hij bestuurlijke functies uitoefende in de MGOG. Hij legde een paar eigen accenten en was bijna veertig jaar jonger, maar in vele opzichten was Bergmans een ‘kleine’ Vander Haeghen; op bio-bibliografisch vlak was hij bijvoorbeeld intensief betrokken bij de *Biographie Nationale* en publiceerde hij een *Les imprimeurs belges à l'étranger: liste géographique des imprimeurs et libraires belges établis à l'étranger depuis les origines de l'imprimerie jusqu'à la fin du XVIIIe siècle* (1897; 1922). Binnen de MGOG was hij een van de drijfveren van de *Inventaire archéologique de Gand* (1897-1915).⁵²

Voor zaken die de oudheidkundige gemeenschap aanbelangden, rekende De Vreese daarom op Bergmans. In 1912 vroeg hij hem ‘een kiesch punt’ ter sprake te brengen bij Armand Heins. Die was de laatste ontlener van *Le Nord monumental et artistique* (1897), een uitgave van de Franse kunsthistoricus Chrétien Dehaisnes, waarvan het nazicht geleerd had dat er verschillende platen ontbraken. ‘Zoudt gij niet genegen zyn, de zaak eens met hem vriendschappelyk ter sprake te brengen?’, vroeg De Vreese.⁵³ Dat hijzelf met Heins in aanvaring was gekomen rond het ‘Münchense’ handschrift, zal ook een rol gespeeld hebben in de uitbesteding van het gevalletje aan Bergmans. Hij gedoogde ook dat Bergmans zijn functie als adjunct-secretaris van de *Biographie Nationale* behield, maar vond in tegenstelling tot vroeger dat die onderneming niet langer de verantwoordelijkheid van de bibliotheek was. ‘De bibliotheek en de Biographie Nationale zijn twee verschillende zaken; als bestuurder van de eerste heb ik niets met de tweede te maken’, schreef hij

⁵¹ R. Apers, ‘Paul Bergmans (1868-1935)’, in: *Rijksuniversiteit te Gent. Liber memorialis 1913-1960: I. Faculteit der letteren en wijsbegeerte*, Gent, 1960, pp. 157-173 en Idem, ‘Paul Bergmans’, *Archives, bibliothèques et Musées de Belgique*, 1936 (XIII) pp. 156-160.

⁵² J. Tollebeek, ‘De “Messenger” en de Maatschappij: over geschiedbeschouwing te Gent, 1870-1914’, *Handeling Der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1998 (52) 122.

⁵³ UB Gent, bibliotheekarchief, doos 23: Brief van De Vreese aan Bergmans, 7 december 1912.

op 12 april 1912.⁵⁴ Hetzelfde gold voor de *Bibliotheca Belgica*.⁵⁵

Na 1919 keerden de stedelijke en oudheidkundige rol voor even terug. Zoals Vander Haeghen, vertegenwoordigde Bergmans opnieuw de bibliotheek in het genootschapsleven. Maar zijn aftreden in 1933 betekende het definitieve einde van een wezenlijk negentiende-eeuwse traditie. Zowel de *Bibliotheca Belgica* gesticht door Vander Haeghen als de *Biographie Nationale*, waarvan de band met de bibliotheek terugging tot De Saint-Genois, verlieten rond dat ogenblik de Ottogracht. Beide ondernemingen zetelden voortaan in Brussel. Binnen het stedelijke erfgoedveld vond er in de jaren 1930 een nieuwe retourronde plaats, waarbij omvangrijke collecties de terugweg vonden van bibliotheek naar stedelijk archief of museum – onder andere de Atlas Goetghebuer keerde in 1935 terug. Al eerder, in 1932, had de MGOG de lokalen van de universiteitsbibliotheek ingeruild voor die van het stadsarchief.⁵⁶ Daarmee was de stedelijke rol van bibliotheek uitgespeeld. In de nieuwe bibliotheek die Henry van de Velde aan het bouwen was, zou de stadsbibliotheek ook geen plaats meer krijgen (hoewel de stad omwille van de centen een schuchtere poging ondernomen had). Na de verhuis naar de Boekentoren gingen stads- en universiteitsbibliotheek definitief uit elkaar; de eerste bleef onder leiding van schrijver Johan Daisne achter op de Ottogracht. Na de periode van verwantschap en begonnen tweedracht onder De Vreese was het nu tijd voor de scheiding. Maar met het verlies van het stedelijke, oudheidkundige profiel, was ook een versterkte, universitaire identiteit gegroeid, waarop de nieuwe hoofdbibliothecarissen René Apers en Kamiel Gerard van Acker volop zouden inzetten.⁵⁷

⁵⁴ UB, bibliotheekarchief, doos briefwisseling VDH-De Vreese: Brief van De Vreese, 12 april 1912.

⁵⁵ Vgl. Derolez, 'Twee hoofdbibliothecarissen', 96-97.

⁵⁶ Van Havere, *De droom van een archivaris*, pp. 146-147 en 212-215.

⁵⁷ Mantels, *Torens van boeken*, p. 210.